

a v r. 1981 19 690 Čechů (úbytek krajské populace byl tedy přibližně 5 000 osob za 10 let). Vzhledem k vývojovým tendencím popsaným I. Heroldovou není pravděpodobné, že by se tento vývoj po r. 1981 změnil, a roku 2000 by pak odpovídal údaj přibližně 10 000. V dalších úvahách počítáme opět s průměrem uvedených dvou údajů (17 000).

⁸ Odhad, který publikoval ČsÚZ, je ve srovnání s jinými prameny velmi vysoký. Podle údajů citovaných N. Valáškovou (Češi v Rusku. In: Brouček S. (1996), s. 42) při sčítání obyvatel SSSR v roce 1989 deklarovalo českou národnost 16 000 osob, z nichž 35,3% (5 648 osob) považovalo češtinu za svůj mateřský jazyk. Oficiální údaj z r. 1989 (5 648 osob) jsme upravili vzhledem ke skutečnosti, že v letech 1991–1993 (tedy již po sčítání obyvatel SSSR, jehož výsledky citujeme v tabulce) z oblastí starého českého osídlení na Ukrajině, postižené havárií černobylské jaderné elektrárny, přesídlilo do Československa, resp. České republiky 1 812 osob, z nichž podle odhadů více než polovinu tvořili čeští mluvčí. Dále proto pracujeme s redukováným odhadem 3 500 osob hlásících se na území bývalého SSSR k českému jazyku jako k mateřštině. (Blíže viz H. Dluhošová, Vystěhovalectví na Ukrajinu. In: Brouček S. (1996), s. 56).

⁹ Celkový odhad počtu Čechů, Moravanů a Slezanů žijících r. 1997 mimo ČR, který publikoval ČsÚZ spolu s přehlednou tabulkou, z níž jsme přejali většinu dat v tabulce 1, je 2,1 milionu (viz *Sborník hesel*, s. 8), a liší se tedy – bez bližšího zdůvodnění – od součtu údajů uvedených v publikované tabulce.

¹⁰ Jako výmluvný příklad lze uvést Austrálii: po 2. světové válce zde byl počet krajanů odhadován na 500, po r. 1968 na 16 000 (srov. Z. Šípek, Vystěhovalectví do Afriky, Asie (bez území bývalého SSSR), Austrálie a Oceánie. In: Brouček S. (1996), s. 198).

¹¹ Srov. Kučera, K., *Český jazyk v USA*, s. 57

¹² Srov. k tomu Barteček, I., *Vystěhovalectví do Latinské Ameriky*. (In: Brouček S., 1996), zejm. tabulky na s. 194 a 195.

¹³ Srov. k tomu tabulku o zastoupení jednotlivých věkových skupin ze sčítání obyvatelstva USA z r. 1980 (*1980 Census of Population*, tab. 256):

VĚKOVÁ SKUPINA	ZASTOUPENÍ V POPULACI USA	ZASTOUPENÍ MEZI ČESKÝMI MLUVČÍMI
5 – 24 let	34,17%	7,71%
25 – 44 let	32,88%	14,32%
45 – 64 let	19,65%	34,86%
nad 64 let	11,26%	43,11%

Literatura:

Brouček, S. (ed.), *Češi v cizině*, 9, Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR 1996.

Kučera, K.: *Český jazyk v USA*. Univerzita Karlova Praha 1990.

Sborník hesel informačního bulletinu Československého ústavu zahraničního na téma Češi a jejich spolky, sdružení a instituce ve světě. Československý ústav zahraniční Praha 1999/2000.

1980 Census of Population, sv. 1, část 1. U. S. Bureau of the Census, Washington, D. C., 1983

1990 Census of Population. Ancestry of the Population in the United States. U. S. Bureau of the Census, Washington, D. C., 1993

Spisovnost a nespisovnost, formálnost a neformálnost

Petr Mareš

0. Tento příspěvek bude věnován jedné dosti nápadné tendenci uplatňující se v současné verbální komunikaci v českém jazykovém společenství, totiž pronikání nespisovnosti a neformálnosti do veřejné komunikační sféry. Před soustředěním na konkrétní materiál je ovšem třeba zastavit se u obecnějšího rámce, do něhož daná problematika spadá.

1. Chceme-li popsat ráz a diferenciaci komunikačních situací a textů, jež v nich vystupují, musíme přihlížet k nemalému počtu jazykových i mimojazykových rysů. Vztahy účastníků komunikace postihují především protiklady **oficiálnost – neoficiálnost** a **veřejnost – neveřejnost**. Mnohdy se v odborné literatuře setkáváme se ztotožňováním oficiálnosti a veřejnosti a na druhé straně neoficiálnosti a neveřejnosti, užitečnější však zřejmě je dané protiklady rozlišovat, jak to činí např. Oldřich Uličný (1996, s. 59–60) nebo Dana Davidová (1996, s. 64). Oficiálnost (úřednost) tak přichází ke slovu tehdy, jestliže alespoň jeden z účastníků komunikace vystupuje jako představitel určité společenské instituce, je „vybaven“ její autoritou a silou a příslušná sociální role mu jako autorovi nebo příjemci textu dodává závažné postavení. Veřejnost je dána tím, že text je určen širšímu až širokému okruhu příjemců, k nimž autor nemá žádný osobní vztah. V rámci oficiálnosti a veřejnosti je možno rozlišovat různé stupně, až nakonec dospějeme k plně neoficiálnosti (zapojenost účastníků komunikace do institucionálních sociálních vazeb pozbývá jakékoli relevance) a plně neveřejnosti (zaměření textu na jediného známého a blízkého příjemce, resp. na úzký okruh takových příjemců).

K rysům jazykové povahy se zařazuje zejména protiklad **psanost – mluvenost**, jenž je ovšem podložen okolnostmi, v nichž se komunikace uskutečňuje, a dále užití určité variety jazyka, resp. jejích prvků (protiklad **spisovnost – nespisovnost**, popř. míšení obého).

Jisté propojení nejazykových a jazykových charakteristik vyznačuje protiklad **formálnost – neformálnost**. Původně se s tímto rozlišením pracovalo především v sociologii, kde byl zaveden pojem formálních vztahů ve skupinách, jež jsou dány normami nebo pravidly oficiální autority, a na druhé straně neformálních vztahů založených na osobních vazbách a sympatiích (srov. např. Giddens, 2001, s. 291–292, 549). Na základě pojmání verbální aktivity jako složky lidského chování pak opozice formálnosti a neformálnosti našla využití i v jazykové sféře (Nekvapil, 1993, s. 108). Bohužel se však v jazykovědné literatuře tato opozice často objevuje bez explicitního vymezení, spíše se předpokládá, že intuitivně „víme, o co jde“. Precizní postižení obou pólů je bezpochyby značně obtížné. V zásadě snad můžeme formálnost pojímat jako zachovávání ustálené, náležitě, očekávané podoby řečového chování, ustálených řečových konvencí a textových modelů; v dalším ohledu formálnost charakte-

rizuje verbální udržování distance mezi komunikanty a vzájemného respektu. Naproti tomu neformálnost se projevuje jako nepředpisovost, nesvázanost pravidly, uvolněnost, nenucenost a spontánnost vyjadřování; neformálnost navozuje rys blízkosti a důvěrnosti, ale může také naopak zahrnovat aspekt neúcty ke komunikačnímu partnerovi či lhostejnosti (srov. Hausenblas, 1993).

Důležité dále je, že verbální komunikace se v podstatné míře organizuje na základě obecně rozšířených, stále znovu se opakujících konfigurací daných rysů; centrální platnost přitom mají tyto dvě řady:

(a) Oficiálnost – veřejnost – formálnost – psanost i mluvenost – spisovnost.

(b) Neoficiálnost – neveřejnost – neformálnost – mluvenost s převahou nespisovnosti nebo psanost s převahou spisovnosti.

Charakteristika uplatnění spisovnosti a nespisovnosti v případě neformálnosti ovšem může být jen přibližná. Zatímco formálnost je v zásadě vázána na spisovný jazyk, u neformálnosti je podstatné právě to, že není dán předpis, resp. že se s ním nepočítá, že se zde otevírá možnost volně užívat různé prostředky z celého spektra jazyka; příznačné tak bývá rozmanité střídání či míšení prvků spisovných a nespisovných. Pokusy nějak regulovat způsob vyjadřování v oblasti neoficiálnosti a neveřejnosti, jež je primárně spjata s neformálností, jsou proto odsouzeny k nezdaru, což v češtině dobře dokládá osud představ o tom, že i v mluvené neformální komunikaci se prosadí spisovnost, jen zbavená „vysokých“, tzv. knižních prostředků, které jsou pevně spjaty s formálností; předpoklad, že na základě vzdělání a výchovy lidé „přirozeně“ přejdou od nespisovného vyjadřování k (nenucenému) vyjadřování spisovnému, se ukázal jako iluze.

2. V současnosti, jak už bylo řečeno úvodem, se prosazuje sklon k pronikání neformálnosti (uvolněnosti, ležérnosti) do vyjadřování v rámci veřejné sféry. V řadě případů se setkáváme s přecházením mezi spisovnými a nespisovnými prostředky, se zvláště výraznou expresivitou, zahrnující rovněž prvky „pokleslé“ a vulgární, i s celkovým uvolněním výstavby textů, odklonem od dříve závazných pravidel a naopak vyzdvižením spontánnosti a improvizovanosti či suverénního individuálního gesta. Kořeny tohoto stavu a impulsy k jeho rozšíření můžeme hledat v působení souboru faktorů jazykových i mimojazykových.

Jako základní východisko se jeví celková povaha české jazykové situace, tj. postavení a vzájemných vztahů jednotlivých variet (útvárů) češtiny, jakož i postoje, jež k nim zaujímají a jež v komunikační praxi projevují uživatelé jazyka.

Novodobá spisovná čeština je stále poznamenána svým možno říci nesamozřejmým statusem, v němž se reflektuje způsob jejího vzniku v první polovině devatenáctého století, v době tzv. národního obrození. Záměrné navázání na starší vývojovou fázi jazyka vedlo k tomu, že spisovná čeština je pociťována jako varieta sice národně a kulturně reprezentativní, ale na druhé straně jako varieta naučená, určitým způsobem umělá, ne zcela náležitá pro projevy, zejména mluvené, v nichž se má manifestovat osobnostní autenticita či emocionálnost.

Neméně podstatné jsou důsledky vývoje v rámci nespisovných variet češtiny, tj. nářečí a variet nadnářečních, interdialektů (srov. např. Krčmová, 1997). Jako

rezultát procesu nářeční nivelizace se v Čechách konstituoval relativně jednotný interdialekt označovaný jako obecná čeština. Ta je rozšířena na značně rozsáhlém území, není vázána sociálně (na určité vrstvy mluvčích) a v souvislosti s tím jeví tendenci k pronikání do komunikačních sfér tradičně vyhrazených spisovnému jazyku. (Naproti tomu na Moravě, charakterizované zřetelně větší nářeční diferenciací a odlišností tamních nářečí od českých, se prosazují interdialekty, které mají pouze regionálně omezenou působnost a nesnaží se konkurovat spisovné češtině, naopak jsou jí do jisté míry ovlivňovány.)

Tato napětí přítomná v jazyce již delší dobu se výrazně aktualizovala v období započatém listopadem 1989, které přineslo velmi rozsáhlé změny a posuny v sociálním životě i v mezilidské komunikaci. Z tohoto složitého a komplexního procesu je třeba vyzdvihnout alespoň následující body:

(a) Výrazné prosazení některých komunikačních sfér, dříve méně exponovaných (reklama a další texty zcela založené na persvazivní funkci, zvětšení spektra podob verbálně zprostředkované zábavy apod.).

(b) Změny podmíněné zaváděním a šířením nových technických prostředků komunikace (elektronická komunikace realizovaná počítači, telefonní záznamníky, krátké textové zprávy – SMS, „esemesky“).

(c) Zásadní změny v tzv. mediální krajině (vznik a neobyčejný úspěch bulvárního denního tisku, společenských časopisů, ženských magazínů, časopisů pro dívky apod., jakož i soukromých, komerčních rozhlasových a televizních stanic).

(d) Přejímání jazykových a komunikačních zvyklostí z jiných zemí, nejdnou zcela mechanické (doslovné překlady cizojazyčných formulací, např. v případě reklamních sloganů, „kopírování“ typů textů a celé obsahové struktury časopisů – zvláště v domácích mutacích zahraničních periodik, přebírání tzv. formátů rozhlasových a televizních pořadů).

(e) Změny postojů k jazyku u části mluvčích (vznik pocitu, že „vše je dovoleno“, že součástí svobody je i právo na zcela individuální verbální vyjadřování za všech okolností).

(f) Averse příslušníků mladé generace vůči vyjadřování, které pro ně nese pečeť konvenčnosti, neupřímnosti, přílišné usedlosti (jev pochopitelně nikoli nový, avšak vybavený značně silnější působností než dříve jak vzhledem k zvětšení možností zvenčí neregulovaného veřejného vystupování a publikování, tak vzhledem k tomu, že se právě k mládeži obrací mnoho textů, jež se jazykově „ucházejí“ o její přízeň a zájem).

3. Neformálnost, projevující se zvláště v uplatnění hláskové a tvarové nespisovnosti, expresivního lexika a uvolněnosti syntaktické stavby výpovědi, se prosadila dříve a výrazněji v komunikaci mluvené, jak dokládají četné veřejné projevy v rozhlasových a televizních pořadech. Zcela na této neformálnosti bývají založena vyjádření moderátorů (a telefonujících posluchačů) soukromých rozhlasových stanic zaměřených na mladé publikum, kde se cíleně vytváří atmosféra nezávazného povídání, bezprostřednosti a nekonvenčnosti jako atributů